

Westermarckin maineenpalauttajat

Otto Pipatti: *Morality Made Visible: Edward Westermarck's Moral and Social Theory*. The University of Helsinki, Department of Social Research 2017.

Niina Timosaari: *Edvard Westermarck – totuuden etsijä*. Gaudeamus 2017.

Kummankin arvosteltavan teoksen kirjoittajan asialistalla on selvästi Westermarckin rehabilitointi, maineenpalautus. Ei tietemme suurmieheltä ole mainetta koskaan viety, mutta häntä on työnnetty aina vain taaemmaksi kansakunnan kaapin päälle tomua keräämään, pois nykykeskustelusta. Kirjoittajat nostavatkin esille aikaisemmassa Westermarck-tutkimuksessa laiminlyötyjä teemoja.

Edvard Westermarck (1862–1939) on sosiologeille tuttu, paitsi Westermarck-seuran nimikkohahmona, etenkin seksuaalimoraalin kehityksen tutkijana ja antropologisen kenttätöiden uranuurtajana. Filosofit muistavat hänen relativistisen moraaliteoriaansa. Suomen tieteenhistoriaan vaikutti myös hänen osuutensa nyt satavuotisjuhliin viettävän Åbo Akademin perustamisessa. Kansainvälisessä debatissa sosiaaliantropologin nimi liitetään nykyään pääasiassa erään hänen teoriansa yksityiskohtaan, niin sanottuun Westermarck-efektiin, joka selittää sisarusten välisen inestiversion evoluutio-teorian pohjalta. Kuten Otto Pipatti toteaa, Westermarckin inestiteorian arviointi edellyttää kuitenkin hänen koko moraaliteoriaansa tutustumista.

Westermarckin moraaliteoria

edustaa niin sanottua sentimenta-lismia, jonka tunnettuja edustajia olivat brittiläiset valistusajattelijat Francis Hutcheson, lordi Shaftesbury, David Hume ja Adam Smith. Westermarckin eri formulointien mukaan moraaliarvostelmat *ilmaisivat* tunteita, *perustuvat* tunteisiin tai tunteet ovat *johtaneet* niiden kehittymiseen. Koska tunteet toisaalta perustuvat ihmisluontoon, saadaan silta, joka yhdistää moraalien ihmislajin evoluutioon.

Tunteet sinänsä eivät tosin vielä ole moraalialue. Varsinainen moraalialue syntyy, kun ne aletaan käsitellä normatiivisina – yksilöä ja yhteisöä velvoittavina. Yhteisössä yleisesti koetut tunteet vakintuvat perinnäistavoiksi ja laeiksi. Tämä on eräänlainen objektivaatioprosessi, jonka ansiosta normit eivät enää ole tiukasti sidoksissa yksilön tunne-elämään. Normien ylläpito kävisi kuitenkin mahdottomaksi, jos niihin ei jatkuvasti liittyisi myös tunteita.

Tunteilla sinänsä ei sentimentalistien mukaan ole totuusarvoa, mikä tekee moraalista relatiivisen. Toisaalta ihmisluonto on kaikkialla sama, joten käytännössä tärkeimmät moraaliperiaatteet ovat universaalisti hyväksytyjä. Yhteisöjen välinen vaihtelu syntyy elinolosuhteista sekä kognitiivisista tekijöistä. Westermarckin erityisen kritiikin kohteena on kristinusko, joka kaikkialla on jäykistännyt moraalialueita ja hidastanut sen edistymistä.

Kuten kuvasta näkyy, Westermarckin ajattelua leimaa pyrkimys sovittaa vaihtelevien ja jopa ristiriitaisten ajattelumallien välillä. Moraali on toisaalta yksilöpsykologian, toisaalta yhteisön tuote. Se on tunneperäinen, mutta yksilöstä riippumaton. Moraali on relatiivinen, mutta pohjimmiltaan sama kaikissa kulttuureissa. Moraalille ei ole mitä tapuuta, mutta kuitenkin moraalien kehitystä leimaa edistys. Westermarckin teoriaa onkin käytetty perustelemaan sekä liberaaleja että konservatiivisia kannanottoja.

Myös empiirisissä töissään Westermarck tasapainotteli kahden tradition välillä. Hänen ensimmäiset suuret monografiinsa,

leikekirjanomaiset *Avioliiton historia* ja *Moraalin synty ja kehitys* jatkavat viktoriaanisen vertailevan antropologian perinnettä. Hänen Marokko-tutkimuksissaan on sen sijaan jo funktionalismin esimakua. Tämä osa Westermarckin toimintaa ei kuulu nyt arvioitavien kirjojen aihepiiriin.

Westermarckin teorian elementtejä

Otto Pipatin väitöskirja kuvaa Westermarckin moraaliteorian muotoutumista sekä julkaistun että julkaisemattoman lähdemateriaalin pohjalta. Aiheesta on kirjoitettu aiemminkin, mutta ei koskaan näin perusteellisesti tutkittuna. Kirjan tarkistettua laitosta voikin lähivuosina odottaa Routledge-kustantamon valikoimaan.

Pipatti valottaa 1700-luvun sentimentalistien osuutta Westermarckin varhaisen ajattelun kehityksessä. Monet Westermarckin teorian erityispiirteet ovat peräisin Humelta. Myös Darwin oli sen itsestään selvä lähtökohta. Kuitenkin vasta tutustuminen Adam Smithin teoksiin antoi sille lopullisen muodon. Smithin mukaan reagoimme toistemme tunteisiin jatkuvasti ja vaistonvaraisesti. Varsinaisen moraalien synnyn kannalta keskeistä oli ihmissuhteisiin liittyvä implisiittinen ajatus puolueettomasta tarkkailijasta. Omatoiminto on sisäistetty Toinen, joka tuomitsee yksilön teot siten kuin kuka tahansa täysin informoitu henkilö tuomitsisi ne.

Pipatin kirjan päälinjana on rekonstruoida Westermarckin ajatuksenjuoksu immanentisti, sisältä päin. Lähtökohtana ovat Westermarckin omat lähteet, kysymyksenasettelut ja vastaukset. Aikalaiskeskustelu ja alan myöhempi kehitys jäävät yleensä tarkastelun ulkopuolelle. Valinta on sinänsä ymmärrettävä, koska aihe on laaja. Toisaalta esittelyyn tulee puolustelun makua.

Jo Westermarckin aikalaiset syyttivät tätä psykologisesta reduktionismista, yhteisön osuuden unohtamisesta moraalien kehityksessä. Kuten Pipatti toteaa,

näin rankka kritiikki ei osu oikeaan, sillä Westermarck sanoi itsekin moraalien olevan mahdollista vain yhteisössä. Yhteisö synnyttää evoluutioympäristön, jossa tietyt tunteet voivat kehittyä. Pipatti huomauttaa, että Westermarck antaa runsaasti esimerkkejä yhteisön ja yksilöpsykologian suhteista.

Voi silti katsoa, että Westermarck ei koskaan esittänyt selkeää teoriaa siitä, *miten* yhteisön olemassaolo mahdollistaa moraalien. Pipatin antamat esimerkit ovat yleensä tilanteista, joissa pääasiallisen vaikutuksen katsotaan kulkevan yksilöistä yhteisöön päin. Westermarckin mukaan muun muassa *yksityisomaisuuden suojelemiseksi* säädetyt yhteisötason normit heijastavat ryhmän jäsenten yleisesti kokemia hyväksymisen ja paheksunnan tunteita. Mutta eikö kausaalisuhde tässä ole käännetty nurin? Yksityisomaisuuden puolustamiseen liittyvät tunteet edellyttävät "yksityisomaisuuden" käsitettä. Tuo käsite ja siihen läheisesti yhdistetty "loukkaamattomuus" ovat puolestaan jo normatiivisia, moraalien piiriin kuuluvia. Moraalitunteet kehittyvät siis yhteiskunnassa, jossa jo on moraalit.

Syvämpi kysymys on, miten tunteet ylipäätään saavat moraalisen luonteen. Toisin sanoen, miten on mahdollista, että alun perin tunneperäisiä kannanottoja aletaan pitää yksilöistä riippumattomina ja normatiivisina? Kysymys on käsitteellinen, ei empiirinen, sillä se koskee moraalikäsitteiden *mahdollisuutta* sellaisenaan.

Yksi ratkaisu, joka ohimennen esiintyy Westermarckilla itselläänkin, perustuu yleistahdon (*general will*) käsitteeseen. Kuten tunnettua, samoihin aikoihin Émile Durkheim esitti teoriansa, jonka mukaan moraalit on heijastusta vaatimuksista, jotka yleistahdot eli yhteiskunnan kollektiivitajunta suuntaa jäseniään kohtaan. Näin uskoi myös Rolf Lagerborg, Westermarckin oppilas ja ystävä. Westermarck ei kuitenkaan kehitellyt teemaa lyhyitä mainintoja pitämälle. Syynä lienee ollut toisaal-

ta hänen Durkheimiin ylipäätään kohdistuvat epäilyksensä ja toisaalta sitoutuminen metodologiseen individualismiin.

Westermarckin teorian juuressa on empiristinen tietoteoria, ja niin sanottu Humen giljotiini, joka erottaa tosiasiat ja arvot. Moraalifilosofiassa Humen giljotiinia ei kuitenkaan enää nykyään pidetä itsestään selvänä. Esimerkiksi Bernard Williams erottaa toisistaan "ohuet" ja "paksut" arvokäsitteet. Edellisiä ovat vaikkapa "hyvä", "paha" ja "ruma", jälkimmäisiä "vieraanvaraisuus", "murha" tai "Kitsch". Paksuihin käsitteisiin sisältyy sekä tosiasia että arvo. Perinteisesti moraalifilosofiaa on tehty "ohuin" käsittein, mutta käytännön moraali toimii "paksujen" käsitteiden varassa. Ovatko täysin arvovapaat inhimillisen käyttäytymisen kuvaukset edes mahdollisia? Ja päinvastoin: ovatko abstraktit moraaliperiaatteet lainkaan mielekkäitä sellaisinaan, erossa tosiasiallisista, kulttuurisidonnaisista käytännöistä? Humen giljotiniista voi olla montaa mieltä, mutta Westermarck ei pohdiskele asiaa lainkaan.

Pipatti toteaa (s. 96), Westermarckia referoiden, että tietynlaiset teot synnyttävät paheksuntaa kaikissa yhteisöissä. Näihin kuuluu muun muassa murha. Mutta "murha" on paksu käsite, sillä se ilmaisee normaalitapauksessa paheksuntaa. Päätettäessä, onko tietty vieraaseen kulttuuriin kuuluva sana käännettävä sanalla "murha" vai "tappo", asia ratkaistaan kysymällä, missä määrin kulttuurin jäsenet pitävät sanalla tarkoitettua tekoa moraalisesti tuomittavana. Ei voi siis periaatteessa kuvitella kulttuuria, jossa murha olisi yleisesti hyväksytty teko. Mikä teko kussakin kulttuurissa *lasketaan* "murhaksi" voi toisaalta vaihdella.

Westermarckia vaivaa nykylukijan kannalta tietty tomuttuneisuus, jonka keskeisenä syynä on hänelle ominainen taipumus pikemmin silotella kuin tuoda esiin oman viitekehyksen jännitteitä. Pipatin hieman musealisoiva ote ei myös-

kään auta asiaa. Kyseessä on silti asiantunteva työ, joka vie tutki-
musta eteenpäin.

Hyvien asioiden puolustaja

Niina Timosaaren kirja käsittelee pääosin Westermarckin toimintaa jo vakiintuneena tutkijana. Kirjan alaotsikko, ”totuuden etsijä”, ei ole osuvin kuvaamaan päähenkilön uran juuri tätä kautta, leimasihan sitä pikemminkin aikaisemman tutkimustyön varrella jo saavutettujen totuuksien puolustaminen. Kirjan sankaria luonnehditaan myös ”kapinalliseksi”, mikä Westermarckin sovintohakuisen temperamentin huomioottaen on liioittelua. Selvästi poleeminen Westermarck oli melkein vain suhteessaan kristinuskoon. 1880-luvulla aikuistunut liberaali älykköpolvi oli sisäistänyt valistuksen ihanteet. Reformien piti tulla sivistyneesti ylhäältä käsin. Tieteen tehtävänä oli tukea niitä argumentein. Jo varhain tutkijamainetta saavuttanut Westermarck tarjosi tieteellisen painoarvonsa uudistustyön käyttöön.

Timosaari valaisee monipuolisesti Westermarckin toimintaa mielipiteenmuokkaajana. Monet Westermarckin ajamat asiat koskivat sukupuolten välisiä suhteita: avioliittolainsäädäntöä, norminvastaista seksuaalisuutta ja lisääntymisen kontrollia, joille kullekin omistetaan kirjassa oma luku. Kuuluisa sosiaaliantropologi aktivoitui antamalla haastatteluja, pitämällä esitelmää ja osallistamalla yhdistystoimintaan ainakin nimellisesti.

Kuten tunnettua, Westermarck hyväksyi kutsun kahdenkin englantilaisen naisliikkeen varapuheenjohtajaksi. Suomessa hän piti yhteyttä Naisasialiitto Unioniin, jossa hänen sisarensa Helena oli kiinteästi mukana. Se ei kuitenkaan estänyt Edvardia kommentoimasta sovinnistiseen tapaan naisaktivistien ulkonäköä (s. 97, 148). Kuten Timosaari toteaa, ”Westermarckille emansipatio näyttää liberalismin hengessä kytkettyneen ennen kaikkea yksi-

lönvapauteen ja yksilönoikeuksiin” (s. 95). Tutkijana hän saattoi rauhoittaa lainsäädännön vapautumisesta huolestuneita konservatiiveja korostamalla, että porvarillisen ydinperheen tulevaisuus oli taattu. Edustihan se kulttuurievoluutiossa yleisintä ja siten luonnollisinta elämänmuotoa.

Toiminta homoseksuaalisuuteen kuuluvan stigman poistamiseksi kulki käsi kädessä uuden tieteen, seksologian, kanssa. Tuon nuppuunsa kuihtuneen tieteenalan pioneirit, kuten Westermarckin hyvin tuntema Havelock Ellis (1859–1939), kävivät vuosikymmenten vaihteessa taistelua viranomaisten sensuuria vastaan. Antropologiseen materiaaliin vedoten Westermarck saattoi osoittaa, että englantilaiseen lainsäädäntöön kuuluva homoseksuaalisuuden jyrkkä tuomitseminen oli epätyypillistä. Syy tapahtuneesta voitiin panna kristinuskon kontolle. Timosaari pidättyi viisaasti spekuloida tutkijan omalla seksuaalisella suuntautumisella. Kuten hän toteaa, Westermarckin eettiset näkemykset ja empiiriset tulokset selittävät hänen kannanottonsa muutenkin.

Kaikkiaan Westermarck voidaan hyvällä omallatunnolla rekrytoida monien nyky-yhteiskunnassa edistyksekkäiksi pidettyjen asioiden kannattajaksi. Kirjan eugeniikkaa eli rotuhygieniää käsittelevä osio tuo kiiltokuvaan säröjä.

Rotuhygieniä assosioidaan nykyään arjalaisen herrakansan luomiseen, mutta 1900-luvun alussa rodun rappeutumista käsiteltiin usein kansanterveydellisenä ongelmana. Työväenluokan lisääntyessä sivistyneistöä nopeammin pelättiin väestön geneettisen tason alenemista – perimän laadun ja yhteiskuntaluokan kun ajateltiin ilman muuta olevan yhteydessä (s. 187). Lääkkeeksi tarjottiin syntyvyyden säännöstelyä, perinnöllisten sairauksien kantajien steriloinnista ja avioliittokieltoa miehille, joiden ei katsottu pystyvän elättämään perhettä. Sotien välisellä ajalla eugeniikka hyväk-

syttiinkin osaksi hyvinvointivaltion toimenpidepalettia – näin myös Suomessa ja Ruotsissa. Westermarck oli eugenikan pyynnöissä mukana täysin palkein. Perusteet eivät hänelle löytyneet rasismista, vaan liberaalifilosofiasta ja luonnonkansojen tarjoamista esimerkeistä.

Timosaari jaksaa korostaa Westermarckin roolia edelläkävijänä. Huolellisesti dokumentoitu kirja antaa eväät myös vähemmän dramaattiseen tulkintaan. Westermarck ei yleensä näytä olleen aloitteentekijä, vaan hän pikemminkin asettui tukemaan jo olemassa olevia aloitteita. Valitessaan puolensa hän lieenee pääasiassa imenyt vaikutteita ystäväpiiristään ja työympäristöistään. Koska kirjan perusjuoni seuraa henkilöä eikä aikalaiskeskustelua, päähenkilön osuus toimijana korostuu väkisin. Westermarckin omat muistelmat ja Lagerborgin ystävästään kirjoittama elämäkerta ovat tässäkin kirjassa säilyttäneet paikkansa tärkeinä lähteinä.

Avoimia kysymyksiä

Suosittelen näiden kirjojen lukemista. Kumpikin kuvaa aiheensa asiantuntevasti ja antaa uutta tietoa. Niiden ongelmana on tietty kontekstualisoinnin puute, sitoutuminen Westermarckin omaan perspektiiviin ja epäselvyyksien selittäminen parhain päin. Aikalaistaustojen jättäminen pois tekee lukijalle vaikeammaksi löytää Westermarckin ajattelun heikkoja kohtia tai arvostaa sitä, mikä siinä todella oli omasta ajasta poikkeavaa ja uutta luovaa.

Lukija jää miettimään, miksi Westermarckin piti lähteä aina 1700-luvulle hakemaan moraaliteoriansa perusteita. Skottilaisen valistuksen ja 1880-luvun väliin mahtuisivat Immanuel Kant, John Stuart Mill ja Arthur Schopenhauer. Tärkeä vastaus on, että sentimentalistit antoivat lähtökohdat psykologiselle moraalitutkimukselle normatiivisen etiikan sijaan. Normatiivisen etiikan tehtävät ja mahdollisuus ylipäättään olivat

1800-luvun kuluessa alkaneet herättää keskustelua. Eräs keskustelija oli juuri Schopenhauer, jonka Kant-kritiikkiin ja moraalin tunnepohjaa koskeviin kirjoituksiin Westermarck usein viittaa.

Moraalin ”perusta” tai ”olemus” oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa eräs ihmistieteiden keskeinen kysymys, ja tuota ”olemusta” lähestyttiin mielellään moraalin ”alkuperän” kautta. Mainittakoon tässä yhteydessä Nietzsche, Freud ja Durkheim. Tämä antoi sosiaaliantropologian kehitykselle ratkaisevan sysäyksen. Keskeisiä kysymyksiä olivat esimerkiksi seuraavat: Onko mikään asia sinänsä hyvä tai paha? Onko uskonto yhteiskunnan perustus vai häviääkö se valistuneessa yhteiskunnassa? Onko seksuaalisuus yhteiskuntaa ylläpitävä vai hajottava voima? Perustuuko moraalit ihmisluontoon vai rajoittaako se sitä?

Westermarckin ajatus tunteiden ensisijaisuudesta on relevantti tämän hetken moraalifilosofiassa, jossa sentimentalismi on kokenut uuden tulemisen. Myös tutkittaessa moraalin biologisia taustoja Westermarckilla on uutta annettavaa. Yleensä tutkijat kysyvät, miten altruismi on mahdollista itsensäilytykseen pyrkivälle oliolle. Westermarckin näkökulma on toinen. Elävien olentojen suhteita leimaa taipumus vastavuoroisiin reaktioihin, mikä ei sinällään ole sen enempiä egoistinen kuin altruistienkaan piirre. Selittämistä vaativa kysymys ei ole, miten altruismi sai alkunsa, vaan miten vastavuoroisuus muuttui tottumuksesta normiksi. Westermarckin esittämät kysymykset ovat usein hänen tarjoamiaan vastauksia tärkeämpiä.

Pipatin ja Timosaaren työt kuuluvat Petteri Pietikäisen johtamaan, vastikään päättyneeseen Westermarck-projektiin (*The Intellectual Landscape of the Westermarckian Circle*), josta on muitakin tuloksia. Jouni Ahmajärvi on väitellyt Oulussa 2017 Gunnar Landtmanian koskella työllä, ja Julia Dahlbergin väitöskirja Helena Westermarckista esitetään maaliskuussa tarkastet-

tavaksi Helsingissä. Svenska Litteratursällskapet (SLS) saa kunnian hyvin suoritettujen tutkimusprojektin kustantamisesta.

OLLI LAGERSPETZ

Kirjoittaja on filosofian dosentti ja lehtori Åbo Akademiassa sekä aatehistorian dosentti Oulun yliopistossa.